

El Hamra Sarayı'ndan bir görünüm

Reformasyon ve İslâm Reformu Tasnifleri

Hakan OLGUN*

Atıf/©: Olgun, Hakan, (2008). Reformasyon ve İslâm Reformu Tasnifleri, Milet ve Nihal, 5 (2), 9-41.

Özet: : İslâm reformu söylemleri uzun bir süredir Batı düşüncesi içinde tartışılan konuların başında gelmektedir. Bu tartışmalarda İslâm reformu, genellikle Protestan reformasyonu ile ilişkilendirilerek ele alınmaktadır. Dinî reform eğilimleri arasındaki karşılaştırma bağlamında yakın dönemde sosyolojik, hermenötik ve reddiyeci tanımlarıyla üç farklı İslâm reformu söylemi öne çıkmıştır. Sosyolojik tanımlama Hıristiyanlık tarihinde olduğu gibi İslâm'ın da kendi aydınlanmasını gerçekleştirecek zorunlu bir reformunu beklerken, hermenötik yaklaşım İslâm reformunun kutsal metin temelinde teolojik imkânını hazırlamaktadır. Reddiyeci söylem ise bu iki yaklaşıma karşı çıkarak İslâm reformunun Hıristiyanlık tecrübesiyle kıyaslanmasının imkânsızlığına işaret ederek bu yaklaşımların daha çok politik gerekçelere dayandığını öne sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslâm reformu, Reformasyon, Protestanlık.

Giriş

Din ve reform tartışmalarında 16. yüzyıldaki Hıristiyan reformu adeta bir postulat işlevi görmektedir. Ancak Hıristiyan reform tecrübesiyle model ve beklentileri açısından en fazla ilişkilendirilen dinin İslâm olduğu dikkati çekmektedir. Bu nedenle, nerdeyse son iki asırdır dile getirilen İslâm reformu söylemleri açısından Hıristiyanlıktaki Protestan reformasyon tecrübesinin önemli bir

---

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

referansı ifade ettiğinden kuşku yoktur. Hıristiyan Reformasyon tecrübesini İslâmi reformist söylemleriyle iki açıdan ilişkilendirmek mümkündür. Bunlardan ilki, dini gelenek, yerleşmiş dini formlar ve kurumsal din anlayışına karşı dile getirilen eleştirel yaklaşım bağlamında “olumsuz” referanslık ilişkisidir. Bu olumsuzluk, en genel anlamıyla dinin değiştirilmesi ve dönüştürülmesi kuşkusunu içermektedir. İkincisi ise Protestan reformasyonun Weberyen yaklaşımla Batı modernleşmesinin önünü açan ve aklı Roma Katolisizmi’nin manevi kuşatmasından özgürleştiren anlamındaki Batı’ya has “olumlu” veçhesinin öne çıkarılmasıdır. Bu olumlu referanslık, Müslümanların modern Batı toplumları karşısında dünyevi yaşamın pek çok alanındaki geri kalmışlıklarının telafisinde dini bir reform sürecine olan ihtiyaca vurguyu gerektirirken, Hıristiyanlık tarihindeki tecrübenin bu ihtiyaca yönelik uygun bir model olarak algılanmasını içermektedir. İslâm reformu söylemleriyle olumlu veya olumsuz yönleriyle ilişkilendirilen Hıristiyan Reformasyon tecrübesi, her iki dine ait reform söylemleri arasında yoğun bir karşılaştırma metodunu doğurmuştur.

Bu makalede, İslâm’a ilişkin dini yenilenme söylemlerinin Hıristiyan Reformasyonu bağlamında ele alınışı irdelenecektir. İslâm’ın reforma neden ihtiyaç duyduğu, İslâmi reformun Hıristiyan Reformasyonu ile benzeştirilmeleri ve bu benzeştirmenin imkânına ilişkin son dönemlerde özellikle Batı düşünce çevreleri içinde ortaya çıkan söylemler tasnif edilecektir.

İslâm’ın Reform Çağı?

Modern çağda Müslümanların baştanbaşa bütün İslâm coğrafyasında İslâm inancının temellerini, öncekilerin hayal dahi edemeyecekleri şekilde yaygın olarak sorguladıkları ve bunun da İslâm reformunun işareti olduğu ileri sürülmektedir.¹ Nitekim Batı medyasında, özellikle 1980’lerden itibaren muhtemel İslâm reformu beklentilerine vurgu yapılmakta ve bu reformun Hıristiyan reformu ile benzeştiği ifade edilmektedir. Örneğin günümüzde hicri

---

¹ Dale F. Eickelman, “Inside the Islamic Reformation,” *Wilson Quarterly*, 22, 1998, s. 80.

takvime göre Müslümanların 14. asrı yaşadığına dikkat çekilerek, Hıristiyanlığın neredeyse aynı döneminde, yani miladi 1415'te Jan Hus (1373-1415) ve John Wycliffe (1330-1384) gibi öncü reformcuların Katolik Kilisesi'ne karşı ilk başkaldırıları gerçekleştirip reformasyonun habercileri oldukları ifade edilmektedir. Kilisenin bu ilk reformist çabaları bastırma girişimlerine rağmen 1470'lerde icat edilen matbaanın Kitab-ı Mukaddes'in bütün Avrupa'ya yayılmasına imkân verdiği, 1506'da Ulrich Zwingli'nin (1484-1531) İsviçre'de reformcu vaazlarına başladığı ve 1517'de ise Martin Luther'in (1483-1546) reformcu tezlerini Wittenberg'de kilise kapısına astığı ifade edilerek, işlerin şimdi daha hızlı geliştiği hatırlatılmaktadır. İslâm reformu süreci ise, Müslümanların eski düzenin dini ve politik aygıtlarına duyduğu hayal kırıklığı, genel bir umutsuzluk, imanın köklerine dönerek sorunları çözme yönünde şiddetli bir istek ve dışarıdan elde edilen güdülerle bu eğilimi zenginleştirmek olarak tanımlanmaktadır.²

Modernleşme ve küreselleşme çağının gereklerinin yanı sıra, yakın dönemde Batı için ürkütücü bir tehdit olarak algılanan İslâmî fundamentalizm tanımlamasının da İslâm reformunun habercisi olarak görülmesi söz konusudur. Bazı Müslüman grupların dinlerinden edindikleri telkinlerle uluslararası düzeyde büyük karmaşalara yol açtığı ve "kutsal savaş" söylemini öne çıkardığı kanaati pek çok Batılı düşünür için İslâm'ın reform çağının bir başka işareti olarak yorumlanmaktadır. Nitekim Hıristiyan reform hareketiyle benzeştirme yapılarak, az önce ifade edildiği haliyle, Hz. Muhammed'in vefatının üzerinden on dört asır geçtiği günümüzde Müslümanların tıpkı Hıristiyan reform çağındaki dinsel karmaşalar, engizisyonlar ve mezhep kavgaları gibi çok kaotik bir dönemi yaşadıkları ifade edilmektedir. İslâm'ın da, İsa Mesih'ten sonra on beşinci asırdan itibaren ortaya çıkan Hıristiyan reform tecrübesi öncesine benzer bir kaotik ortamı yaşadığı ileri sürülmektedir. Reformlar arasındaki bu benzetmeyle, bu fikri savunular için

² Charles Kurzman, Michaele Browsers, "Comparing Reformation", ed. C. Kurzman, M. Browsers, *An Islamic Reformation?* (New York: Lexington Books, 2004), s. 7.

de bir rastlantı olarak kabul edilmekle birlikte, büyük dinlerin mutluluk çağına ulaşmaları için bir sarsılma dönemi geçirdikleri ima edilmektedir.³ Bu mutluluk çağının, dinlerin kendi reformasyonunu gerçekleştirip aydınlanmasını sağlamalarıyla ilişkilendirildiğinden kuşku yoktur.

İslâm reformu sürecinin işareti olarak kabul edilen bu görünüme, İslâm düşüncesi içinde ortaya çıkan eleştirel söylemlerin Protestan reformcuların söylemleriyle benzeştirilmesi de eklenebilir. Özellikle İslâmî geleneğe, tarihsel mirasa ve dinî kurumlara yönelik eleştirel yaklaşım sahiplerinin genellikle “İslâm’ın Lutheri” olarak nitelenmeleri söz konusudur.⁴ Protestan reformunun Roma

---

³ Bkz. Nadir A. Hashemi, “Islamic Fundamentalism and the Trauma of Modernization”, *An Islamic Reformation?*, ss. 160-61. Batı değerlerine karşı olduğu düşünülen İslâmî söylemleri niteleyen “fundamentalizm” teriminin, Hıristiyan liberalizmini de içerecek şekilde liberalizmin bütün formlarına tepki olarak çıkan ve modernitenin bir ürünü olduğu ifade edilen bir eğilim olduğu ileri sürülmektedir. Böylece Protestan fundamentalizmi gibi İslâmî fundamentalizmin de tarihin kaçınılmaz modernite sürecinin bir aşaması olduğu dile getirilmektedir. Bkz. Timothy D. Sisk, *Islam and Democracy* (Washington: United States of Peace Press, 2005), s. 5.

⁴ Bu çerçevede Cemaleddin Afgani Batı medenileşme sürecinin yegâne sebebini, Luther tarafından yükseltip yayılan dini hareket olarak işaret etmektedir. Bu nedenle Protestanlık kurucularına lehte atıfta bulunma, “Müslümanların Lutheri” rolünü oynamayı ümit ettiği görülen Afgani’nin birkaç alakasından birisidir. Ancak Afgani’nin Protestan reformuna olan ilgisi teorik olmaktan çok daha fazla dünyevi ve pragmatiktir. Bu bağlamda Afgani için Luther tecrübesi, Müslümanları kendilerinden öncekileri safça taklitten vazgeçirmek ve daha akılcı, gelişme ve yeniliğe imkân vererek daha az kısıtlayıcı bir yola yöneltmek için gerçek bir ihtardır [Nikki Keddie, *Cemaleddin Afgani: Siyasi Hayatı*, çev. A. Yalçınkaya (İstanbul: Bedir, 1997), ss. 191-192]. A. Hourani, Afgani’nin yazılarından hareketle aklın özgürleştirilmesi, zincirlerinden kurtulması ve dinin ait olduğu konumda yenilenmesi sürecinde Protestan reformunun örnekliğini tespit etmiştir. Bu bağlamda, İslâm’ın bir Luther’e ihtiyaç duyduğu Afgani’nin önemli bir konusudur ve hatta Afgani kendisini bu Luther olarak görmüş olabilir [Albert Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age 1789-1939* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), s. 122]. Muhammed Abduh ise Müslümanlar arasında bir reform hareketinden söz etmese de Protestan reform hareketine olan hayranlığının takdim tarzının Müslüman dünyası için de benzeri bir reform hareketinin gerekli olduğu fikrini taşıdığı ifade edilmektedir [Muhammed Abduh, *The Theology of Unity* (London: George Allen&Unwin, 1966), s. 149]. Reşid Rıza dini yenilenme ile dünyevi yenilenmenin bir arada ele alınmasını savunarak dini reformasyon ile dünyevi modernleşmeyi birlikte gerçekleştiren Avrupa’nın tarzına dikkat çekmektedir [Muhammad Rashid Rida, “Renewal, Renewing, and Renewers”, *Modernist Islam*, s. 80]. Muhammed İkbâl, Batı’nın

Katolik Kilisesi şahsında kurulu dini düzen ve geleneğe yönelik eleştirisinin, dini kurtuluş sürecinde bilinçsiz eylemden çok bilinçli bir niyeti öne çıkarmasının ve özellikle Protestanlığın Batı aydınlanmasının önünü açacak şekilde seküler alanı kiliseden ayırıştıran söyleminin İslâm reformu taraftarlarına örnek olduğu düşünülmektedir.

---

bu sürecinin İslâm ile olan ilişkisinin sadece Reformasyon tecrübesiyle değil, aynı zamanda bu benzerliğin demokratik politik değerler aracılığıyla da ortaya çıktığını ifade etmektedir. İktbal'e göre dini despotizmin düşmanı olan Luther ve politikadaki despotizmin düşmanı olan Rousseau, Avrupa insanının ağır papalık kuşatmasından ve idari mutlakçılıktan özgürleştiricileri olarak dikkate alınmalıdır [Muhammad Iqbal, "Islam as a Moral and Political Ideal", *Modernist Islam*, ss. 306-307]. Hindistanlı reformcu Seyyid Ahmed Han, Hindistan'da sadece bir Steele veya Addison'a değil, hem de ve en mühimi, bir Luther'e ihtiyaç duyulduğunu dile getirmektedir [Bkz. Mazharuddin Siddiki, *İslâm Dünyasında Modernist Düşünce* (İstanbul: Dergah, 1990), s. 16]. Musa Carullah Bigiyev ise medenileşmenin müsebbibi olarak Hıristiyan reformunu görmektedir. Ona göre Luther gibi bütün reformcular Hıristiyan dünyayı bir ilerleme süreci içine sokmuşlardır. Pek çok yetkin din adamı ve dini liderlere rağmen Müslüman dünyanın gerilediğini savunan Bigiyev'e göre medenileşmiş toplumun ilerlemesinin aklı özgür bırakmasına bağlı olduğu, aklın esir edilmesi nedeniyle de Müslüman dünyanın çöküşe geçtiği ifade edilmektedir [Musa Jarullah Bigi, "Why Did the Muslim World Decline While the Civilized World Advanced", *Modernist Islam*, s. 255]. Tataristan'dan Hadi Atlasi, Müslüman toplumu kurtarmak için Müslüman bir Luther'e acil ihtiyaç olduğu, fakat 19. yüzyıldaki yenilenmeci olan ve Rusya'daki İslâmi modernizimin kurucusu olarak görülen "Müslüman Luther" Şehabeddin Marjani'ye kadar kimsenin bu yükümlülükle ortaya çıkmadığını ifade etmektedir [Bkz. Ahmet Kanlıdere, *Reform within Islam: The Tâjîd and Jadîd Movements among the Kazan Tatars*, (İstanbul: Eren, 1997), s. 57]. Ali Şeriatî'nin de benzer değerlendirmeleri söz konusudur. Şeriatî'nin İslâm'ın kendi Ortaçağ döneminin sonunu yaşadığı söylemi, eski inancı yıkarak kendi kaderlerini belirlemek ve geleneksel Katolisizm'i, karşı koyan, dünyevi aklı önceleyen, politik ve materyalist Protestanlığa dönüştürmek isteyen Hıristiyan düşünelere benzetilmektedir. Şeriatî, Müslümanları Ortaçağ Hıristiyanlığı içinde ortaya çıktığı şekliyle İslâmi Protestanlığın işlevini dikkate almaya çağırılmaktadır. Protestanlığın yaygın olduğu bölgelerde dünyaya değer veren ve akılcı içeriğiyle Protestan ülkelerin ekonomi, sanat ve kapitalizmde ilerlediğini kaydetmektedir. Bu da düşünce gelişimi ile toplumların geleceğini cahilce veya kasıtlı olarak din adına kuşatan işlevini kaybetmiş geleneksel yaklaşımların yıkılması ve yeni düşünceler ile yeni hareketlerin doğuşuna imkân verecek şekilde olmalıdır [Ali Şeriatî, *Ne Yapmalı* (İstanbul: Düşünce, 1981), ss. 34, 40]. Yakın dönemde Muhammed Şahrur da bir gün Martin Luther'in 1517'de Wittenberg Kalesi'nin kilise kapısına astığı 95 Tez'in Müslüman karşılığının görülebileceğinden söz etmektedir [Bkz. Charles Kurzman, Michaele Browsers, "Comparing Reformation", s. 6.]

Reformların Karşılaştırılması

Reform bağlamında İslâm'ın Protestan Hıristiyanlık ile ilk benzeştirilmesi, 1882 yılında W. S. Blunt tarafından yapıldığı bilinmektedir. Blunt, 19. yüzyılda Muhammed ibn Abdulvehhab tarafından kurulan Vehhabiliği Lutheran reformasyon ile benzeştirmiştir.⁵ Hıristiyanlık tarihiyle karşılaştırıldığında Vehhabiliğin, dinî geleceği, sembolik dini manifestoları ve ritüelleri, süslü camileri ve türbelere yönelik eleştirileriyle Protestanlığa benzediği dile getirilmiştir. Müslümanlar arasında bu benzetmeyi ilk dikkate alanların İslâm'ı Batı değerleri ve kurumlarıyla uzlaştırma arayışında olduğu ileri sürülen modernist Müslümanlar olduğu ifade edilmektedir.⁶ Özellikle İslâmi bilimler tahsilinin yanı sıra Batı tarzı eğitim alan yeni Müslüman entelektüellerin ortaya çıktığı ve bu Müslüman düşünürlerin dinler arasında daha bilimsel karşılaştırmalara giderek İslâm reformu söylemini geliştirdikleri dile getirilmektedir. Blunt'ın yüzyıldan fazla bir süre önce tespit ettiği bu benzeştirmenin daha çok şekilsel bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bu benzeştirme ve karşılaştırmaların bir proje olarak kendini göstermesi için hem Hıristiyanlık hem de İslâm düşüncesinde 20. yüzyıla has yeni yaklaşımların ortaya çıkması gerekmiştir. Öncelikle Hıristiyan Reformasyonun bir model olacak şekilde olumlu yönlerinin öne çıkarılması için modernleşme ve Protestanlık arasında olumlu ilişki kurulması açısından Weberyen yorum sonraki dönemlerde önemli bir kanaat oluşturmuştur. İslâm düşüncesinde ise özellikle kolonileşme sonrasında özeleştirel yaklaşımlar dinin "yeniden anlamlandırılması" açısından bir dönüm noktasını ifade etmiştir. Bu nedenle İslâm düşüncesinde ortaya çıkan reformist söylemler ile Hıristiyan Reformasyonu arasındaki karşılaştırma ölçütleri giderek çeşitlenmiştir. Ana hatlarıyla bu karşılaştırmalar (i) sosyolojik ve benzeştirici yaklaşım, (ii) çoğulcu hermenötik yaklaşım ve (iii) reddiyeci ve bağlamsal farklılaştırıcı yaklaşım formunda tasnif edilebilir.

⁵ Wifred Scawen Blunt, *The Future of Islam* (Lahore: Sind Sagar Academy, 1975), s. 46. (İlk baskı 1882).

⁶ Bkz. *Modernist Islam, 1840-1940: A Source Book*, ed. Charles Kurzman (New York: Oxford University Press, 2002).

Sosyolojik ve Benzeştirici Yaklaşım

Dinler arasında karşılaştırma metodu çerçevesinde şekillendirilen sosyolojik ve benzeştirici yaklaşımda Hıristiyanlık ve İslâm dinleri, teolojik içeriklerinden ziyade tarihsel boyutlarından ele alınmaktadır. Dinlerin reform süreçleri arasında pozitivist perspektifi yansıtır tarzda ve oldukça seküler temelli bir benzeştirme söz konusudur. Reformlar arasındaki benzeştirici yaklaşım, Protestan reformcu Luther'in Katolisizm'e karşı 1521'de Worms Meclisi'ndeki söylemini çıkış kaynağı olarak görmektedir. Worms'taki İmparatorluk Meclisi'nde kilise temsilcilerinin huzurunda yargılanan ve reformist fikirlerinden vazgeçmeye çağrılan Luther, kutsal metin ve akıl ile aksi kanıtlanmadığı sürece bu fikirlerinde ısrar edeceğini açıklamıştır. Reformcu, bilincinin papaya veya konsillere değil, ancak Tanrı'ya bağlı olduğunu söylemiştir.⁷ Luther'in Worms Meclisi'ndeki reformcu söylemi her ne kadar kutsal metnin otoriterliği öğretisini içeriyor görünse de esasen Katolik Kilisesi, papalık ve konsiller nezdinde kurulu dini otoriteye başkaldırını ifade ettiğinden kuşku yoktur. Nitekim kutsal kitabın otoriterliği, en azından dini geleneğin bir unsuru olarak Katolik Kilisesi için de aynı şekilde geçerlidir. Luther'in kutsal kitabın otoriterliği temelinde gerçekte kurulu dini düzene karşı çıkışı, reform çağının din dışı gelişmelerinden önemli destek görmüştür. Bu süreçte, Batı'nın Ortaçağ'a ait bütün gelenekleri, reformun Katolik Kilisesi'ne yönelik eleştirilerinin yanı sıra Rönesans ve hümanist düşüncenin de tehdidi altındadır. Bu dönemde coğrafi seyahatlerle yeni kıtalar keşfedilmekte, yeni düşünce, gelenek ve yaşam tarzları ortaya çıkmaktadır. Gutenberg'in icat ettiği matbaa ise iletişim yöntemlerinde radikal değişimlere sebep olmuştur. Büyük aile ticaret şirketleri kurulmakta ve Avrupa'da kapitalist ekonomi kendi bağımsız kurallarını oluşturmaktadır. Özellikle kilisenin ekonomik sömürüsüne maruz kaldıklarını düşünen siyasi idarecileri, hatta inanç olarak Protestanlığı benimsemeyenleri dahi Reformasyona destek vermiş-

⁷ Martin Luther, "Luther at the Diet of Worms, 1521", *Career of the Reformer II*, ed. J. J. Pelikan, H. C. Oswald & H. T. Lehmann, *Luther's Works* (Philadelphia: Fortress Press, 1999) c. 32, s. 112.

lerdir. Ardından siyasal oluşumların imparatorluk yapısından yerel idareler şekline dönüşmesi ve matbaa sayesinde kutsal metnin Latince dışındaki yerel dillerde çevirilerinin basılmasıyla Roma Katolik Kilisesi'nin dini otoriterliğini ve "evrenselliği"ni sarsan, böylece yerel din yorumlarına yol açan Reformasyon öğretileri hızla yayılma imkânı bulmuştur. Bu durum siyasi, ekonomik ve entelektüel gelişimlerin havzasında serpilen ve Katolisizm'in otoritesini eleştiren Luther'in dini reformunun yolunu aydınlatmıştır.

Tarihsel perspektifi içinde tanımlanan Hıristiyan Reformasyon süreci, günümüz İslâm reformu arayışlarına uyarlandığında, hem sosyolojik şartların hem de reformist İslâmi söylem ve tutumların Hıristiyanlık tecrübesiyle benzeştirilmesi kolaylaşmaktadır. Luther gibi, son dönemlerde kimi Müslüman düşünürlerin sadece Tanrı'nın sözünün otoriterliğine başvurmaya ve halk düzeyinde Tanrı ile insanların bilinçleri arasına girmek isteyenlerin meşruiyetsizliğinden söz etmeleri bu sosyolojik ve benzeştirici yaklaşımın temelini oluşturmaktadır. Hıristiyan reformunun kurumsal dinî yapıya yönelik eleştirel yaklaşımı ve bu çabayı kolaylaştıran din dışı unsurların etkisi, İslâm reformu düşüncesinde önemli bir modeli ifade edecek şekilde değerlendirilebilmektedir. Bu yaklaşım, son dönemlerde İslâmi geleneğin sorgulandığı ve bu çerçevede İslâm öğretilerinin modern çağda nasıl uygulanacağı ile iman ilkelerinin neler olduğu sorularının inananların zihinlerinde oluşmaya başladığı kanaatine dayanmaktadır. Bu süreçte dikkat çekilen ve belki de en umut verici görünen tespitin İslâmi dini yorumlardaki demokratikleşme olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra yüksek eğitimin yaygınlaşması, kitlesel medyatik etken, iletişim ve uluslararası göçlerle standart bir eleştirel dilin geliştirilmesi gibi din dışı etkenlerin de önemi fark edilmiştir. Öyle görülmektedir ki, sosyolojik ve benzeştirici yaklaşım, değişimin kısıtlayıcı unsuru olarak dini otoriter tekelciliğe işaret etmektedir. İslâm reformu sürecinde bu otoriter tekelciliğin egemenlik alanının daraltılması ve modernitenin sağladığı unsurlarla aşılmasının gerektiği düşünülmektedir. Buna bağlı olarak dini tekelciliğin yıkılması, yeni düşüncelerin sınırlar ötesine yayılması imkânı, farklı ve

alternatif söylemlerin kendini ifade etme fırsatı ve bu söylemlerin küreselleşmesi, İslâmi reformist fikirlerin önünü açan etkenler olarak görülmektedir. İslâm ülkelerindeki okur-yazarlık oranının artması, din dışı eğitimin yaygınlaşması ve Batı’da eğitim gören Müslüman öğrencilerin eleştirel yaklaşımları, Müslüman halk tabanının değişim beklentilerini artırıcı unsurlar olarak yorumlanmaktadır. Ayrıca yazılı metinlerin ülkeler arasında kolayca yayılarak içerdği fikirlerin farklı kitlelere ulaştırılıp tartışıldığı, bu şekilde basın ve yayın ağının oldukça genişlemesinin sağladığı etkiyle her geçen gün daha fazla Müslümanın İslâm’ın klasik ve modern metinlerini bireysel olarak elde etme ve yorumlama imkânlarına sahip olduğu ifade edilmektedir.⁸ Yüksek eğitimin kitleselleşmesi ve iletişim imkânlarının artması sonucunda dini otoritenin merkezileşmesine ve bu otoritenin taleplerine yönelik meydan okumaların ortaya çıktığı ve böylece dini açıdan merkezi otoritenin çöküşe geçtiği düşünülmektedir.

Her türlü otoritenin artık halkın bildiklerini ve düşündüklerini kontrol altına alamadığı gerçeğiyle geçmişin dinî ve otoriter tekelliliğinin geri dönülemez şekilde sarsıldığı kanaati bu yargıyı güçlendirmektedir. Böylece geçmişte mevcut durumdan ayrıştırma eğiliminde olan pek çok dindar insanın dini, cemaati ve hatta toplumu yeniden kurma işiyle yükümlendiği düşünülmektedir. Geçmişte dini ve ideolojik yaklaşımlar genellikle dinî otorite anlamında “yukarıdan” dikte edilirken ve dinî ve politik liderler düzenleme yapıp halkın bu düzenlemelere tâbi olması beklenirken günümüzde dini ve politik değerlere ilişkin değişim beklentilerinin büyük ölçüde entelektüel niteliği artan Müslüman halka izafeten “aşağıdan” geldiği tespit edilmektedir.⁹ Bu değişimlerin sadece politikalara ve ideolojilere ilişkin olmadığı, aynı zamanda geçmişte

⁸ Yeni medya ağının dini tutumlar üzerindeki etkisi iki şekilde tanımlanmaktadır: Birincisi, medya dinin disipline edici ve otoriter etkilerinin, modern değerlerle kolayca uyum sağlayacak şekilde çözümlenmesine imkân verir. İkincisi, medya dinsel alanda otoritenin demokratikleşmesinin tartışılacağı ve bu süreci kolaylaştıracak fikirlerin değerlendirileceği özel alanlar açar. Bkz. Peter Mandaville, *Global Political Islam* (London: Routledge, 2007), ss. 332-323.

⁹ Dale F. Eickelman, “Who Speaks for Islam?”, *An Islamic Reformation?*, ed. M. Browsers, C. Kurzman (New York: Lexington Books, 2004), s. 19.

formüle edilmiş inanç ve pratiklere karşı da eleştirel bir yaklaşımı içerdiği ima edilmektedir.

İslâm reformunun yolunu açan dini otoriter tekelciliğin yıkılmasında Avrupa’da yaşayan göçmen kökenli Müslümanların daha verimli bir çaba içinde oldukları düşünülmektedir. Avrupa’daki Müslümanlar arasında oluşan İslâm anlayışının geleneksel merkez-çevre ilişkisini değiştirici bir etki oluşturduğu inancı yeni bir sürecin ifadesi olarak görülmektedir. Modern teknoloji ve küreselleşmenin etkisiyle İslâm’ın tarihsel sınırlarının ötesine geçtiği ve özellikle göçlerle Batı toplumu içinde etkin bir konum edinen Müslüman nüfusun dini anlamda bir merkez-çevre ilişkisini yeniden tanımlamaya başladığı dile getirilmektedir. Geleneksel olarak merkezi ifade eden Müslüman düşüncesinin Batı sömürgeciliğine karşı teolojik ve hatta ideolojik muhalefeti karşısında, Batı’da yaşayan Müslümanların, kendileri etrafında şekillenen yeni bir “merkez” oluşturma gayretinde oldukları vurgulanmaktadır.¹⁰ Batı ülkelerinde yaşayan göçmen kökenli Müslümanların bu merkezi, göç ettikleri Müslüman bölgenin düşünce, gelenek ve anlayış tarzlarının ötesine geçen “translokal” bir yaklaşımla içinde yaşadıkları mevcut kültür çevresi içinde ve onunla uyumlu çözümler üretmeleri umulmaktadır. Her ne kadar entegrasyon projesi bağlamında öne çıkarılsa da “translokalizm”in öncelikle Batı’da yaşayan göçmen Müslümanların dini kanaatlerinde ana kültürel coğrafyalarında geçerli olan dini kurum ve söylemlerden bağımsızlaşmasını içerdiği fark edilmektedir.¹¹

---

¹⁰ Jørgen S. Nielsen “New Centers and Peripheries in European Islam?” *Shaping the Current Islamic Reformation*, ed. B. A. Roberson (London: Frank Cass, 2003), s. 67.

¹¹ Bu tür translokal veya transnasyonal eğilimlerin, Batılı kurumlar için göçmen Müslümanların entegrasyonuna imkân verici etkisi gibi olumlu yönü kadar, göçmen Müslümanlar arasındaki politik bütünleşmeyi güçlendirici yönüne de bir risk olarak dikkat çekilmektedir. Bu çerçevede, örneğin “ümme” kavramının transnasyonal anlamlandırılmasıyla çok farklı bölgelerden bir araya gelmiş Müslüman göçmenlerin politik bütünleşmelerini klasik İslâm mirası ve geleneği üzerinde gerçekleştirdikleri dile getirilmektedir. Bkz. Fred Halliday, “The Politics of *Umma*: States and Community in Islamic Movements”, *Shaping the Current Islamic Reformation*.

Batı'nın entegrasyon projelerini de destekleyen benzeştirici yaklaşımla İslâm reformu beklentisinde olanlar, çağdaş Müslüman ülkelerde artık hiçbir grup veya liderlik türünün kutsalı tek başına idare etme tekelciliğine sahip olmadığına dikkat çekmektedir. Böylece İslâm mefhumu üzerinde daha fazla diyalog ve tartışma ortamının oluştuğu ve bu durumun tıpkı Katolisizm'in Latince olan din dili gibi İslâm'ın sembolik dilinin kullanımı karşısında gittikçe artan bir muhalefeti oluşturduğu ileri sürülmektedir. Geleneksel dini yaklaşımlara yönelik bu muhalif söylemlerin, reform çağındaki matbaanın işlevi gibi hızlı iletişim araçlarıyla kıtalar arasında çabucak yayılarak küreselleştigiine işaret edilmektedir. Böylece Müslümanların yerel sorunları kısa sürede küresel yorumlarla karşılanmakta ve dini otoriterlerin etki sınırlarının çok ötesine geçmektedir. Bu durum dinî, sosyal ve politik yaklaşımların keşitiği küresel bir sivil toplumun zeminini oluşturduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Bunun sonucunda Müslümanların artık sadece "Müslüman" kimliklerinin dini gereklerini değil aile fertleriyle birlikte kendi sosyal ve ekonomik çıkarlarını gözetme hissi içinde oldukları ifade edilmektedir.¹²

İslâm reformu beklentisinde olan bu tür Batılı yorumlar, Hıristiyan Reformasyonu bağlamında İslâm toplumunun reform muhatabı olarak tıpkı kilise gibi dini otoriteyi işaret ettiği görülmektedir. Dini olanı da içerecek şekilde bilginin kontrol edilemezliğine yol açan küreselleşmenin, reform çağındaki büyük sosyo-ekonomik gelişmelerle benzeştirilerek İslâm reformu sürecinin önü alınamaz bir yola girdiği düşünülmektedir. Protestan reformasyonun Katolik Kilisesi'ne yönelik bir reform girişimi olduğu düşünüldüğünde, reformcu Müslümanların da reform sürecinde dinî bilgiyi ve hüküm verme hakkını elinde tuttuğu düşünülen "ulema" sınıfını hedeflemesi ön görülmektedir. Nitekim medyatik niteliklemeyle "molla egemenliği", İslâmi reform sürecinde neredeyse Katolik Kilisesi ile benzeştirilmekte ve Müslümanların

¹² Eickelman, "Who Speaks for Islam?", ss. 23-24.

bir Luther'e ihtiyaç duyduğu dile getirilmektedir.¹³ Esasen sosyolojik ve benzeştirici yaklaşımın bu söylemleri, Batı'da çokça yaygın olan "İslâm adına kimin konuşacağı" sorusunun cevabının "oluşturulması" çabasıyla ilgisini görmek zor değildir. Çünkü İslâm reformu tartışmalarının merkezindeki bu soruya verilecek cevap, Müslümanlardan beklenen hoşgörü ve ılımlılık eğilimine rağmen daha etkin olan ve modern İslâmi söylemler içine yerleşen radikal ve militan gruplara yönelik endişeyi giderecektir.¹⁴

Çoğulcu Hermenötik Yaklaşım

Sosyolojik benzeştirici yaklaşımın İslâm reformunun hedefine koyduğu dini bilgi ve hüküm yetkisini elinde tutan "dini otorite"nin yanı sıra Kur'an'ın reformun muhatabı olarak görüldüğü daha teolojik bir İslâm reformu söylemi söz konusudur. İslâm geleneğinin yeniden gözden geçirilmesi ve Kur'an'ın anlaşılmasına yönelik yeni metodolojik yaklaşımlar bu söylem içerisinde ele alınmaktadır. Burada çağdaş İslâm düşüncesindeki "reform" sadece İslâmi temellere dönüşü değil aynı zamanda bu dinin sosyal bağlamı içinde tekrar tanımlanması süreci olarak görülmektedir. Bu nedenle İslâm düşüncesinde ortaya çıkan gelenek eleştirisi ve kutsal metin yorum metodolojisinin İslâm reformunun işaretleri olarak görülmesi söz konusudur.¹⁵ Özellikle Kur'an'ın "sosyal bağlamı"nın modernitenin gerekleriyle ilişkilendirilmesi çerçevesinde yeniden ele alınması, Batılı çevrelerce, Protestan reformcuların Katolik Kilisesi geleneğini reddederek Kitab-ı Mukaddes'i her bireyin yorumlama hakkı elde etmesi anlamında hermenötik yaklaşım olarak değerlendirildiği fark edilmektedir.

---

¹³ İslâm'da Hıristiyanlıkta olduğu gibi genel anlamda dini bağlayıcılığı olan bir din adamı ve dini kurumsal yapı olmadığının farkında olan bazı Batılı düşünürler ise bu değerlendirmeye, öncelikle İslâm'ın "Müslüman" bir Luther'e mi yoksa bir papaya mı ihtiyacı olduğunu ironik bir dille tartışmaktadır. Bkz. Ted Olsen, *Christianity Today Magazine*, <http://www.christianitytoday.com/ct/2006/november/7.28.html>

¹⁴ Mandaville, *Global Political Islam*, s. 302.

¹⁵ Bkz. Robin Wright, "Two Visions of Reformation", *Journal of Democracy*, 7, 1996, ss. 64-75.

Luther'in, papalığın dini meşruiyetini yok sayarak kutsal metnin dini otoriterliği görüşü, modern çağda hermenötik metodun yeniden keşfi olarak takdim edilmektedir. Hıristiyan reformcunun hermenötik prensipleri, teolojik konularda yegâne otorite kutsal metnin olduğu, bu metnin alegorik olmayan ve literal bir yorumla ele alınması, geleneğe ihtiyaç duyulmaksızın metnin kendini yorumlaması ve bu yorum sürecinde asıl görevin metin içindeki Mesih'in keşfi olarak sırlanabilir. Protestan düşüncede Mesih'i öyküleyen kutsal metin aslında bir tarihi, çoğunlukla da kadim tarihi anlatan şiirsel bir metindir. Şiirsel anlatımıyla bu metin aynı zamanda Tanrı'yı günümüz insanına anlatan bir araçtır.¹⁶ Bu tür hermenötik prensipleri bağlamında Luther'in Wittenberg'deki ilk yazılarının "antik ve modern hermenötikler arasında sembolik geçiş hareketi" olarak nitelenmesi söz konusudur. Nitekim reformcunun öğrencilerine kilise babalarından elde edilen mülahazaları değil yorum tarihinin yeni baştan ve tekrar çalışılmasını tavsiye etmesi, Luther'in modernizmi olarak değerlendirilmektedir. Protestan gelenekte Kitab-ı Mukaddes'in otoritesinin metinsel olmadığı, ona yüksek değerini veren unsurun içeriği olduğu düşüncesi,¹⁷ İslâm reformunun hermenötik yaklaşımıyla en önemli ortak temeli ifade etmektedir. İslâm reformu ile Hıristiyan Reformasyonu arasındaki karşılaştırmanın çok özel tarzlar içinde yapılması durumunda benzeştirmenin mümkün olduğunu savunanlar, İslâm düşüncesi içinde ortaya çıkan güncel dönüşümlerin bir yönüyle Protestan reformasyon ile paralelliğine dikkat çekerek bunun İslâm açısından da hermenötik yaklaşımın imkânı olduğunu ileri sürmektedir.¹⁸ Böylece Kur'an'ın tek düze bir yorum metodunun reddedilerek "bütün inananların kutsal metni yorumlaması"nın içeren Protestan metodoloji bağlamında Kur'an'a ilişkin farklı yorumların ortaya çıkarılması beklenmektedir.

¹⁶ Georg W. Forell, *The Protestant Faith* (Philadelphia: Fortress, 1960), s. 65.

¹⁷ Oswald Bayer, *Martin Luthers Theologie*, (Tübingen: Mohr Siebeck, 2003), ss. 62-63.

¹⁸ Michaëlle Browsers, "Islam and Political *Sinn*: The Hermeneutics of Contemporary Islamic Reformists", s. 55.

İslâm reformu açısından Kur'an'ın statüsü ve anlaşılması bağlamında farklılaşan yaklaşımları ifade etmek için 2003 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde yayınlanan RAND raporu çok kullanışlı ipuçları sunmaktadır.¹⁹ RAND raporu, 11 Eylül saldırısıyla daha çok öne çıkan İslâmi fundamentalist eğilime rağmen Batı'nın stratejik çıkarlarına ve demokratik değerlerine uzun süreli ve daha yıkıcı tehdidin "gelenekçi İslâm"dan geldiğini ileri sürmektedir.²⁰ Rapora göre gelenekçiler, Kur'an'ın Tanrı'nın aktüel sözünü içerdiği ve "hedeflerinin ortodoks değerleri, kuralları ve davranışları korumak" olduğu inançlarıyla tanımlanmaktadır. Gelenekçi Müslümanlar İslâmi ibadet ve kuralları yerine getirmelerinde ve günlük davranışlarında katı bir tutumla Kur'an'a, sünnete ve fıkhi hükümlere başvurmakla eleştirilmektedir.²¹ RAND raporu Müslüman dünyasında "demokrasiyi geliştirmeye yardım etmeleri için" gelenekçi Müslümanlarla ittifak yapmanın imkânsızlığını dile getirmektedir. Gelenekçi İslâm anlayışının Müslüman ülkelerin ekonomik kaynakları üzerinde egemen olan Batı'ya karşı çok tepkisel bir tutum içinde olduğu ve bu anlayıştaki Müslümanların yaşam tarzları kadar kutsal metin görüşlerinin de Batı'nın Aydınlanma değerleri ile uyumsuzluğu, bu imkânsızlığın gerekçe-

---

¹⁹ Söz konusu raporu hazırlayan "RAND Corporation" uluslararası araştırma ve analiz faaliyetleriyle adını duyurmuş, özellikle son yıllarda din, terörizm ve küresel tehlikeler içerikli araştırma projeleri yürüterek ABD hükümetinin politika oluşturmaya katkı sağlayan sivil bir kuruluştur.

²⁰ RAND enstitüsünün Batı değerleri ölçütünde Müslümanlara yönelik kategorisi oldukça dikkat çekmektedir. RAND raporu Müslüman toplumdaki düşünsel farklılaşmayı dört başlık altında ele almaktadır:

(i) Fundamentalistler, demokratik değerleri ve çağdaş Batı kültürünü reddedenler ve sahip oldukları İslâm hukuk ve ahlakına ilişkin aşırı görüşü uygulamak üzere otoriter ve dindar bir devlet isteyenleri tanımlamaktadır.

(ii) Gelenekselciler, moderniteye, yeniliğe ve değişime şüpheyle bakanları ifade etmektedir.

(iii) Modernistler, İslâm dünyasının küresel modernitenin bir parçası olmasını isteyenleri ve İslâm'ı modern çağ ile aynı çizgiye getirmek için modernleştirilip reforme edilmesini savunanları nitelemektedir.

(iv) Seküleristler ise, İslâm dünyasının Batı endüstriyel demokrasileri tarzında kilise ve devlet ayırımını isteyenleri tanımlamaktadır. Cheryl Benard, *Civil Democratic Islam: Partners, Resources, and Strategies* (Santa Monica: Rand Co., 2003), s. x.

22 ²¹ Benard, *Civil Democratic Islam*, s. 4.

si olarak sunulmaktadır. Raporunda gelenekçilerin Kur'an'ın ilahiliğine olan inançlarının etkisiyle kutsal metni ancak tarihsel bir doküman olarak değerlendiremediklerine, [Hz] Muhammed'i sanki şu anda kendi zamanlarının bir figürü olarak görerek onun yaşamının modern çağın taleplerini çözmek için pratik değerler sunduğuna ve yetersizlik ve tezatlarla dolu karakterine rağmen fıkhi geleneği eleştirmedeki isteksizliklerine dikkat çekilmektedir.²² Gelenekçiler bu tutumlarıyla, modern demokrasinin üzerinde bina olduğu Aydınlanma'nın kazanımlarıyla çelişmekle ve gelenekçiliğin eleştirel düşünce, yaratıcı problem çözümü, bireysel özgürlük ve sekülerizm bağlamı modern demokrasinin doğasına aykırı olmakla eleştirilmektedir.²³

RAND raporunun esası, Müslümanların Kur'an'ı tarihselleştirmeyi öğrenmeleri gerektiği vurgusunu içermektedir ve bu tarihselleştirmenin, Hıristiyan reformistlerin Kitab-ı Mukaddes'i anlamlandırma metodundan farklı olmaması gerektiği dile getirilmektedir. Nitekim rapora göre Kur'an, onayladığı davranışlar ve içerdiği çok sayıdaki hüküm ve değerleriyle bugünün modern toplumu içinde literal anlamda uygulanması imkânsız olması bakımından Eski Ahit'ten farklı değildir. Rapor, söz gelimi bugün çok az Hıristiyanın Kitab-ı Mukaddes'in cebri literal tarzında yaşamak için ısrar edeceklerini ifade etmektedir. Bunun yerine, Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın tarih ve rivayetten oluşan literal metin üzerinde egemen olan gerçek mesajının dikkate alındığına işaret edilmektedir. Oysa gelenekçi Müslümanların Kur'an metninin hakikatini, bu metnin kültür ve tarihinde değil teolojik söylemlerinde arama yarılgısını gösterdiği ifade edilmektedir. Kitab-ı Mukaddes gibi Kur'an'ın, çağdaş yaşamın sorunlarına rehberlik yapan bir kaynak gibi iş görmekten çok, tıpkı Protestan anlayışta olduğu gibi, estetik ve şairane bir söylem ve manevi bir değer olarak dikkate alınması önerilmektedir.²⁴ Bu bakış açısına göre, doğru bir yorum artık ne alegorik ne de literal bağlamında olabilecektir. Çünkü doğru yo-

²² Raporunda bu tutumun en açık örneği, özellikle çok evlilik konusunda tartışılmaktadır. Bkz. Benard, *Civil Democratic Islam*, ss. 16-17.

²³ Benard, *Civil Democratic Islam*, s. 33.

²⁴ Benard, *Civil Democratic Islam*, s. 37.

rumun Kur'an ayetleri içinde kök salmış olan tarihin deneysel nosyonu üzerine dayandığının ima edildiği anlaşılmaktadır.

Rapor, Kur'an'ın geniş bir yoruma açılan bir tür metin olduğunu savunan bazı liberal Müslüman düşünürleri bu yorum tarzının temsilcileri olarak göstermektedir. Liberal eğilimli bu düşünürler, Müslümanlar arasında küçük bir grup olsalar da İslâm'ın aydınlanmış formunu besleyen Batı'nın en iyi ortakları olarak görülür. RAND raporunun İslâm'ın kutsal metninin tarihselcilik perspektifinde okumanın ötesinde çoğulcu anlamlandırmalara imkân verecek şekilde ele alınması isteğinin sonucunu hâsıl edecek şekilde liberal Müslüman düşünür grubu içinden Nasr Hamid Ebu Zeyd'in yaklaşımları bir örnek-model olarak değerlendirilmektedir.²⁵ İslâm düşüncesinde uzun süreden beri tartışma konusu olan kutsal metnin "metin-mesaj ilişkisi" çerçevesinde anlaşılmasına dair yaklaşımlar bir yana, burada Ebu Zeyd'in kutsal metnin çoğulcu yorumu vurgusuna dikkat çekilmektedir. İslâm açısından kutsal metnin çoğulcu yorumu beklentisinin D. F. Eickelman gibi pek çok Batılı'nın "İslâm adına kimin konuşacağı" sorusuna da alternatifler oluşturacağından kuşku yoktur. Öncelikle Ebu Zeyd'in, dini öğretilere yönelik eleştirel ve modernite açısından pratize edilmesi mümkünleştirilmiş kutsal metin yaklaşımı hakkında önemli bir mirasa sahip olduğu ifade edilmelidir. M. Arkoun'un İslâm geleneği içinde hukuk kodları ve sivil toplum gibi "yeniden düşünülmesi imkânsız" sayılan konuların geleneksel ve dogmatik boyunduruktan kurtarılmasının çağdaş Müslüman dünya içinde aklın ve toplumun radikal bir şekilde yeniden oluşumunun yolu olarak tanımlamasının,²⁶ Ebu Zeyd'in metodunun başlangıç noktası olduğu söylenebilir. Bu yaklaşımın merkezinde yer aldığı görülen "İslâmi aklın eleştirisi" söylemi, klasik itihadın uygulamalarını bir yana bırakarak İslâmi aklın modern eleştirel analizinin yapılmasını gerekli görmektedir. Bu çerçevede "tatbiki İslâmoloji" sürecinin İslâmi aklın eleştirisi ile tesis edilebileceği ve

²⁵ Saba Mahmood, "Secularism, Hermeneutics, and Empire: The Politics of Islamic Reformation", *Public Culture*, 18:2, 2006, s. 337.

²⁶ Mohammed Arkoun, *Rethinking Islam, Common Questions, Uncommon Answers*, tr., ed. R.D.Lee (Oxford: Westview, 1994), ss. 1-4.

modernitenin doğurduğu sorunlara ancak bu metotla çözüm üretilebileceği savunulmaktadır.²⁷ Bu yaklaşım, İslâm toplumunun dini siyasete bağlayan eski “mit”ten kurtuluşuyla ilişkilendirilmektedir.²⁸

Tarihsel mirasa eleştirel yaklaşımı içeren şekliyle Ebu Zeyd gibi Kur’an hermenötüğünü savunanlar, bu metodun hem seküler hem bilimsel olduğunu ifade etmektedir. Böylece yorumsal çatısını “objektif” ve “bilimsel” olarak tanımlamak suretiyle metnin tarihsel yönlerini fark etmede başarısız olan geleneksel âlimlerin çalışmalarından ayrıldığı düşünülmektedir. Kur’an’ın ilahi metinsel niteliğini tartışan içeriğiyle RAND raporu yankılanırken, hermenötik bağlamda Kur’an’ın önce Hz. Muhammed’e vahyolunduğu, böylece tarihe girdiği ve artık tarihsel ve sosyolojik kuralların ve düzenlemelerin konusu olduğu düşüncesi öne sürülmüştür. Bu yaklaşıma göre Kuran’ın literal anlatım bakımından sabitlenmiş bir dini metin olmakla birlikte bu metin bir mefhum şeklinde insan aklının konusu olacağı ve böylece sabitliğini kaybederek anlamının çoğalmaya başlayacağı öngörülmektedir.²⁹ Kur’an’ın ilahi orijinine erişmenin güçlüğü, aslında onu diğer dünyevi metinlere yaklaştırmaya ve onlarla karşılaştırmaya imkân verecek şekilde “dünyevi” versiyonunda hümanize edilmesinin yolunu açmıştır. Bu retorik iddia, edebi, tarihsel ve sosyolojik gibi farklı Kur’an okumalarına kapı aralamıştır. Bu metodun, metnin dini olmayan konular karşısında daha biçimlendirilebilir ve uyumlu olmasına imkân sağladığı ifade edilmektedir. Nitekim çoğulcu hermenötik taraftarlarına göre, son tahlilde dinî metin linguistik metinden başkası değildir. Bu metin artık özel kültürel yapıya aittir ve bu kültürün kurallarına göre üretim yapar. RAND raporunun dikkat çektiği liberal İslâmcılara göre, eleştirel düşüncenin asli görevi, Kur’an’ın ve tefsirlerinin doğası gereği, onların içine yerleşmiş olan kendi dönemlerinin eğilim ve önyargılarını ortaya çıkarmaktır. Burada

²⁷ Mohammed Arkoun, *The Unthought in Contemporary Islamic Thought* (London: Saqi Books, 2002), ss. 10-11.

²⁸ Bkz. Tarık Ramazan, *İslâmi Yenilenmenin Kökenleri*, çev. A. Meral (İstanbul: Anka, 2005), s. 28.

²⁹ Bkz. Mahmood, “Secularism, Hermeneutics, and Empire”, s. 337.

öne çıkan soru, bir kez metafizik mânâ metinden ayrıştırıldıktan sonra bu metnin nasıl okunacağı ve sekülerleşmiş inanan için onun öneminin ne olacağıdır. Liberal reformcuların bu soruya cevapları RAND raporu bağlamında, Kur'an'ın bir işaretler ve semboller sistemi gibi okunması gerektiğidir. Onun anlamı bir edebi metin ya da şiir okurken kullanılan metotla aynı şekilde yorumlanmalıdır. Bu anlam sonsuz hareket serbestliğine açık olmakla birlikte sadece tarihsel tespite yöneliktir. Artık dinî metin içine yerleştirilemeyen aşkınlık mefhumu, bireysel okuyucunun özelleşmiş ve tanımlanması güç olan zihin dünyasında yerini bulur. Bu okuyucu, sözün gerçek anlamını tecrübe etmek için artık geleneksel otoriteye değil kendi kültürel hassasiyetlerine yönelecektir.³⁰

İslâm düşüncesi içinde gelişen hermenötik metodun İslâmî reform tarihi açısından yeni bir eğilimi ifade etmenin yanı sıra reformun konusunu da farklılaştırdığına dikkat çekilmektedir. Söz gelimi 19. yüzyıl İslâmî reformistlerin pek çoğu dinin merkezi unsuru olan erken döneme ve Ortaçağ'a ait maslahata dönük fıkhi prensipleri yeniden gözden geçirme taraftarı olurken dini liberallerin geleneksel fıkıh ekollerince geliştirilen prensipleri bir tarafa iterek bütünüyle yeni bir hermenötik geliştirmenin peşine düştükleri ifade edilmektedir.³¹ Bu yaklaşımın temeli ise, İslâm reformu çabalarından beklenen sonucu ifade eder şekilde, ulema ve fukahanın kutsal metni gramatik kurallar ve kelimeler bağlamında analiz ederek vahyin hakikatini kendi kontrolleri altına aldığı düşüncesine dayandırılmaktadır.³²

Çoğulcu yorum yaklaşımıyla vahyin hakikatinin klasik dinî otoriteden bağımsızlaştırılması metodunu, modernite karşısında din ile de temellendirilmiş yeni bir pozisyon belirleme çabasıyla ilişkilendirmek mümkündür. Modernitenin ürünü olarak ortaya çıkan Batı'nın "evrensel" değerleri ile geleneksel İslâm anlayışı arasındaki uyum sorunu Abdullahi An-Naim tarafından ele alın-

³⁰ Bkz. Mahmood, "Secularism, Hermeneutics, and Empire", ss. 338-339.

³¹ Browsers, "Islam and Political Sinn", s. 56.

³² Leonard Binder, *Islamic Liberalism* (Chicago: The University of Chicago Press, 1988), s. 161.

maktadır. “İslâm şeriatı” ve uluslararası modern hukuk değerleri arasındaki bu uyum sorunu An-Naim’in temel varsayımıdır. An-Naime göre geleneksel olarak öne sürülen mevcut şeriat hükümleri dinî azınlıklar, kadının konumu, inanç ve ifade özgürlükleri bağlamında pek çok problematiği içermektedir; çünkü şeriat modern uluslararası hukukun prensiplerini reddetmektedir. Ancak bu iki farklı hukuk düzenlemesi, hatta birbirleriyle rekabet eden bu iki hukuk anlayışı arasında uzlaşmanın sağlanması için anayasacılık, cezai adalet, uluslararası hukuk ve insan hakları gibi modern ölçütler ile uyumlu bir İslâmi kamu hukuku versiyonunun geliştirilmesi gerekmektedir.³³

İslâmi yenilenme söylemini modern Batı değerleri çerçevesinde şekillendirdiği görülen An-Naim’e göre, İslâm hukukunun kamusal yönünde değişimini zorlayan hususlar, şeriat uygulamalarının modern uluslararası hukuk ve insan hakları öğretileri karşısındaki “tarihsel” sorunluluğunu içermektedir. Nitekim seküler hukukun içeriğinin güncel sorunlar karşısında daha çözümlayici olduğu öne sürülerek, dini hukukunun bu modern hukuk manzumesi nezdinde tahlil edilmesi söz konusudur. Bu çerçevede, şeriatta irtidat sebebiyle vatandaşlıktan çıkarılma ve İslâm’ın yayılması amacıyla güç kullanılmasının meşruiyeti inancı, modern hukuk ile çelişik görülmektedir. Şeriat temelinde düzenlenen din ve cinsiyet farklılığına dayalı uygulamalar da uluslararası insan hakları öğretilerinin ihlali olarak değerlendirilmektedir. Şeriat içinde zimmi statüsüyle ikinci sınıf vatandaşlığa itilen gayrimüslimlerin ve toplumsal konumu reddedilen, kamu ve çalışma alanından dışlanan kadınların durumu da seküler kamu hukuku nezdinde şeriatın öngördüğünden daha ileri konumda olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşıma göre, uluslararası hukuk ve insan hakları öğretilerinde şiddetle reddedilen kölelik uygulaması İslâm ülkelerinde ancak 1960’larda yasaklanabilmiştir ve bu yasaklama da şeriatın değil seküler hukukun aracılığıyla gerçekleşmiştir.

³³ Abdullahi An-Naim, *Toward an Islamic Reformation: Civil Liberties, Human Rights, and International Law* (Syracuse: University Press, 1990) s. 9.

Bununla birlikte şartlar mevcut olduğunda şeriata göre köleliği yeniden uygulamanın mümkün olduğu ileri sürülmektedir.³⁴

An-Naim'in uluslararası hukuk nezdinde şariat eleştirisinin pek çok farklı disipliner analizin yapılmasını gerektirdiğini düşünen çoğulcu hermenötik taraftarlarından Ebu Zeyd, bu süreçte öncelikle Kur'an'a hermenötik bir yaklaşımın gerektiğini savunmaktadır. Ebu Zeyd'e göre bir söylem olarak sözlü Kur'an'ın özel tarihsel durumlara bağlanacak şekilde bir dil ve metin, ayrıca mitik ve sembolik ifade formları içinde işletildiğinden, bütün tefsir geleceği Müslüman toplum içindeki farklı fraksiyonlar tarafından bu "hakikatin" tahsisi ve sınırlandırılması sürecini ifade etmektedir.³⁵ Bu çerçevede Kur'an'ın metinsel bağlayıcılığı anlayışının kutsal metnin literalliğine ve bu metnin sabitleşmiş anlamı olduğuna dönük katı bir eğilim oluşturduğu ve bu eğilime, sadece kendilerine İslâm'ın koruyucusu statüsü veren dinî otoritenin ulaşmasının söz konusu olduğu vurgulanmaktadır. Nitekim Ebu Zeyd'e göre, Kur'an kanonize edildiği andan günümüze kadar Müslüman düşünürlerce hep bir "metin" olarak algılanmıştır. Örneğin her teolojik eğilimin müteşabih ayetlere kendi teolojik pozisyonları çerçevesinde farklı anlam yüklemeleri ve hatta muhkem ve müteşabih ayetleri zaman zaman yer değiştirmeleriyle Kur'an'ın teolojik, politik ve sosyal algılar arasında neredeyse bir savaş alanına çevrildiğini vurgulamaktadır.³⁶ Hâlbuki Kur'an'ın çoğulcu hermenötiğe konu olacak şekilde söylem olarak ele alınması durumunda moderniteyle uyumsuz özel tarihsel uygulamalara karşı Kur'an'ın bir mesnet olarak kullanılmasının mümkün olmayacağı; bununla birlikte literalizm ve fundamentalizme karşı mücadelenin kolaylaşacağı umulmaktadır. Ancak bunun için öncelikle İslâm'ın politik, sosyal ve dini gelenekler açıdan bütün spekülâtif güçlerden özgürleştirilmesi, ardından inananlar topluluğuna "anlamı" biçimlendirmek adına yetki verilmesiyle demokratik ve açık hermenötiğe imkân sağlanması beklenmektedir. Nitekim dini anlamın tecrübi

³⁴ An-Naim, *Toward an Islamic Reformation*, s.161-181.

³⁵ Nasr Abu Zayd, *Reformation of Islamic Thought: A Critical Historical Analysis* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006), s. 85.

³⁶ Abu Zayd, *Reformation of Islamic Thought*, s. 93.

farklılığı, genel olarak hayatın anlamı çevresinde ortaya çıkan ve modern yaşamın olumlu bir değeri olarak varsayılan insani farklılığın bir parçası olarak görülmektedir.³⁷ Liberal Müslümanlar tarafından savunulan Kur'an'a yönelik bu çoğulcu hermenötik yaklaşımın, Kur'an'ın tarihsel ve metinselliğini öne süren klasik ulemanın son kalesini yıktığı ve böylece onların kendi egemenlik alanlarındaki otoritelerini zarara uğrattığı düşünülmektedir.³⁸

Batılı çevrelerce bu tür hermenötik yaklaşım, reformlar arasındaki benzeştirmelerin aslında sınırını ifade etmektedir. Nitekim bu yaklaşımın ötesine geçilmesinin, sosyolojik ve benzeştirici yaklaşımda olduğu gibi, İslâm düşüncesinin Batı'ya has tarihsel bir yörüngeye paralel yol alarak bu süreçte ilerlediği düşüncesine yol açacağından hermenötik metot düşünürlerinin çabalarını olumsuzlamasından endişe edilmektedir. Bununla birlikte aynı çevre, doğrudan metne geri dönüşü ve metni "yeniden" okumayı içeren metodun geçmiş yorumları aşma imkânını sağladığını ve İslâmi reform metodu olarak dini metinlerin "yeniden" okunması üzerinde yoğunlaşmanın İslâmi metinlerin niteliğini artırıcı bir etkisi olacağını ileri sürmektedir.³⁹ Çünkü bu metodun teoloji, felsefe, hukuk ve politika alanlarında klasik ve çağdaş İslâm anlayışına eleştirel yaklaşarak modern bir İslâm düşüncesi geliştirdiğine inanılmaktadır. Böylece fikir özgürlüğü, insan hakları, sosyal adalet, demokrasi ve küreselleşme gibi değerleriyle modern dünya ile İslâm arasında bir köprü oluşturulması beklenmektedir. Ayrıca Müslümanlar açısından geleneksel dini otoritenin değişimi de bu çerçevede değerlendirilmektedir. Kur'an'ın çok farklı yorumlara açık bir metin olarak görülmesinin, geleneksel İslâm uleması ve fukahasının meşruiyet kaynağı olmaktan çıkarılıp metnin tarihsel söylem bağlamındaki mesajının dikkate alınacağı umulmaktadır. Bu metodun

³⁷ Abu Zayd, *Reformation of Islamic Thought*, ss. 98-99. Ebu Zeyd'e göre "nass" dilsel bir metindir; olgunun telakkilerini kendisine hareket noktası yapmıştır. Olgu içinde şekillenmiş olan dille ve sayesinde biçimlendiği kültürel sistemle son derece güçlü bir bağa sahiptir. Bkz. Mehmet Emin Maşalı, "Nasr Hâmid Ebû Zeyd'in Yorum Telakkisi ve Bu Telakkinin Niyetselci ve Felsefi Hermenötiğe Atıfları", *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi*, 3 (1), 2004, ss. 76-77.

³⁸ Bkz. Browsers, "Islam and Political Sinn", s. 59.

³⁹ Browsers, "Islam and Political Sinn", ss. 70-71.

bir yandan hermenötik stratejilerin çoğalmasına imkân tanırken diğer yandan İslâm “ümme” içindeki pek çok bireyin miras aldığı dini geleneği yeniden gözden geçirip bireysel akıl yürütmelere imkân vererek ictihad kapısını açacağı beklenmektedir. Nitekim hermenötik yaklaşımların çoğulculuğu, İslâm toplumu içinde sosyal ve politik reformasyona ilişkin yaklaşımların çoğulculuğuna imkân sağlayacaktır.

Ebu Zeyd’in demokratik hermenötik olarak ifade ettiği bu metot bağlamında tek bir “kültür” veya tek bir “İslâm toplumu” yerine “kültürler” ve “İslâm toplumları”nın ortaya çıkması sağlanmış olacaktır. Bu durum, Batı’nın politik kurumlarında sıkça sorulan “İslâm adına kimin konuşacağı” sorusuna farklı alternatifler sunmuş olacak ve her proje için “uygun” İslâmî söylemlerin ortaya çıkmasına imkân sağlayacaktır.

Reddiyeci ve Bağlamsal Farklılaştırıcı Yaklaşım

Sosyolojik ve metodolojik benzeştirmenin yanı sıra reform konusu olan dinlerin mahiyeti itibariyle birbirlerinden farklı oldukları ve benzeştirmelerin doğru sonuçlar vermeyeceğini içeren güçlü bir reddiyeci yaklaşım söz konusudur. Bu yaklaşımın öne çıkardığı husus, Hıristiyan Reformasyonun Roma Katolik Kilisesi’ne yönelik özel bir hareket olduğudur. Dolayısıyla İslâm reformu söz konusu olduğunda her iki dinin reform konusu arasında bağlamsal bir farklılık olduğu ileri sürülmektedir.

Reddiyeci yaklaşım, Hıristiyan Reformasyonun, esasen Roma Katolik Kilisesi’nin dini sömürü ve istismarına dönük bir reform süreci olduğuna işaret ederek Reformasyon ve Katolik Kilisesi bağlamında kurumsal farklılığa dikkat çekmektedir. Hıristiyanlık veçhesinde kilise formunda dini açıdan merkezi bir otorite vardır ve bütün Hıristiyan cemaatini kuşatan bu otorite tarihsel açıdan egemen bir kudreti ifade etmektedir. Hıristiyan Reformasyonun Hıristiyanlık dinine değil daha çok Roma Katolik Kilisesi ve papalığa dönük bir eleştirel eğilim olduğu dikkate alındığında, İslâm’ın böylesi bir bağlayıcı dini kurum ve şahsiyete sahip olmamasının

benzeştirme önündeki en önemli engeli oluşturduğu ifade edilmektedir. Aynı şekilde Hıristiyan reform tecrübesinden hareketle, günümüzde İslâm'ın Hıristiyanlığın Ortaçağ dönemine benzer bir karanlık içinde olduğu iması bağlamında kendi Aydınlanma sürecini gerçekleştirerek dinsel reformunu ortaya koyacağı düşüncesi pozitivist ilerlemeci tarih anlayışına dayanan ideolojik bir yaklaşım olarak görülmektedir. Dinler arasındaki bu bağlamsal farklılık, S. İsmail gibi karşılaştırmanın imkânsızlığını ve faydasızlığını savunanlara göre, Protestan reformasyon ile bir benzeştirme yaparak bunun referans noktası olarak kullanılması, İslâmi görüşlere yönelik toptancı bir yaklaşıma ve İslâm toplumlarını anakronistik bir tarihsel yürüğe itme hatasına yol açacaktır. Hatta böyle bir benzeştirme çağdaş İslâmi reform projelerini gölgeleyecektir.⁴⁰

Reddiyeci yaklaşımı savunanlar için İslâm reformu söylemlerini Hıristiyan Reformasyonu ile benzeştirmek, Müslüman toplumların kendi dini inanç ve değerleriyle karşı karşıya gelmeleri tehlikesini içermektedir. Katolik geleneğin reddedilerek kutsal kitap merkezli bir din anlayışı örneğinden hareketle İslâmi reform söyleminin meydan okumasının kurulu dini otoritelere ve dini bilginin monolitik sahiplenilmesine yönelikmiş gibi tasarlanmasının sıradan Müslümanın bile kendi dinî mirasını yeniden yorumlama gibi güç bir işe "bulaştırılacağı" dile getirilmektedir. Nitekim mirası tarihselleştirme hedefinin, dini hakikatin elde edilmesi görüşü veya dinin temellerini yeniden ele geçirme isteğiyle olan ilişkisi şüphelidir. Dini hakikati elde etme arayışı söz konusu olduğunda Hıristiyan tecrübeyle benzeşim sorunu daha çok ortaya çıkmaktadır. Çünkü İslâm reformu projelerinde inanan kimsenin ilahi olanla ilişkisine dair durumu hakkında teolojik bir tartışma zemini söz konusu değildir. Hâlbuki insan ve Tanrı ilişkisine dair bu teolojik konu Hıristiyan Reformasyonun merkezini teşkil etmektedir. İnsanı sorumluluğun yeniden ortaya çıkarılması açısından dünyevi "meslek" kavramının Protestan düşünceye eklenmesi bile imanın kişiye özel bir gayesi olduğunun ileri sürülmesi isteğinin ürünü-

⁴⁰ Salwa İsmail, "The Politics of Historical Revisionism: New Re-Readings of the Early Islamic Period", *An Islamic Reformation?*, s. 102.

dür. Hıristiyan Reformasyon yazılarının merkezini yoğun bir teolojik temele dayanan ibadete, inanca ve litürjiye ait amaçlar oluşturmaktadır. Reddiyeci yaklaşım bunun işaretleri olarak da Hıristiyan reform risalelerindeki dua, kutsama ve tekfir ifadelerine işaret etmektedir. Bu açıdan İslâm reformu düşüncesinde Hıristiyan reform teolojisine benzer şekilde teolojik bir yön bulunmadığı ifade edilebilmektedir. İslâm reformu projelerinde bunun yerine daha çok İslâm'ın ilk dönemine ait anlatıların mitolojileştirilmesi eğiliminin söz konusu olduğu dile getirilerek bu eğilimin politik olduğu ve politik otoritenin doğası ve bu otoritenin meşruiyet kaynakları hakkındaki modern ilgilere atfedildiğine dikkat çekilmektedir. Bu modern ilginin İslâm reformculuğunun merkezinde dinî mirasın tarihselcilik perspektifi bağlamında kurumsallaştırılması suretiyle İslâmî kimliğin sekülerleştirilmesi projesini ürettiği düşünülmektedir.⁴¹

Reformasyonlar arasındaki benzeştirici yaklaşımlara karşı reddiyeci tavırla öne çıkan düşünürler, reform projesinin asıl hedefini İslâm toplumlarının son dönemlerindeki olumsuz politik tecrübeleriyle ve Batı değerleriyle uyum sorunuyla ilişkilendirmektedir. Müslümanların sosyal ve politik buhranlarının Batı perspektifi nezdinde, demokrasi, insan hakları ve liberal ekonomi gibi evrensel değerler karşısındaki olumsuz tutuma atfedildiği açıktır. Bu anlayış, seküler politik otoritenin meşruiyetini reddedip dini militanizmi teşvik etmek suretiyle İslâm'ın demokrasiyle uyumsuzluğu sonucunu doğramaktadır. Ayrıca, İslâm'ın kendine has Ortaçağ hatalarından kurtulup dengeli bir politika geliştirememesinin Müslümanların modernleşme sürecinin güçlüklerini ifade ettiği dile getirilmektedir. Müslümanların bu inancının saiki ise İslâm'ın politik sistemini "şeriat" temelindeki hukuk kodlarına endekslediği fakat gerçekleştirilmesi imkânsız olan bu kodların tesis edilmesiyle Müslümanlara er ya da geç meşru bir idare göreceklere kanaati olduğu ifade edilmektedir.⁴² Müslüman toplumun

⁴¹ İsmail, "The Politics of Historical Revisionism, ss. 119-120.

⁴² Daniel Pipes, *Slave Soldiers and Islam: The Genesis of a Military System* (Yale: Yale University, 1981), s. 62.

demokratikleşme beklentileri hakkında daha kötümser yaklaşımlar da vardır. Müslüman ülkelerdeki toplumların İslâm'dan böylesi bir yeni anlam elde etme konusundaki eksiklikleri, onların tabiatlarındaki zayıflığa bağlanmaktadır. Bu kanaate göre İslâmi doktrin, inananını kaderci ve Tanrı huzurundaki itaatkâr teslimiyeti ile onun kaprislerine boyu eğen bir şekilde tasavvur etmiş ve bu durum sadece dini konularda değil politik davranışlarda da Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi altında idare edildikleri şeklinde düşünülmüştür. Buna göre despotizm İslâm'ın gizlenmiş bir esasını ifade etmektedir. İslâm böylece, sadece bir din değil bütüncül bir hayat tarzını ifade etmektedir.⁴³

İslâm'ın demokrasiye karşı olduğu uzun yıllardan beri tartışılan bir konudur. Pek çok Batılı gözlemci İslâm'ın monolitik bir yapıda olduğu inancından hareketle militan İslâm sorununun, dini bir reform sürecinden geçilerek Müslümanların İslâm'ın kısıtlamalarından nispeten serbest kalarak ve Aydınlanma ile sekülerleşmeyi tecrübe ederek özgürlük ve demokrasi yolunda ilerleyebilecekleri umudunu ifade etmektedir. Nitekim Müslümanların modernleşmesinin yegâne yolunun İslâm'dan bağımsızlaşmak suretiyle gerçekleşeceği iddiası güncel İslâm reformu tartışmalarının çok öncesine uzanmaktadır.⁴⁴ İslâm'ın Batı demokratik sistemiyle uyum sorunu, demokrasinin Protestanlık ile oldukça güçlü bir bağı olduğu söylemi ile ele alınabilmektedir. Protestanlığın uyum sağladığı demokrasi sisteminin Hinduizm ve Şintoizm gibi Doğu geleneklerinde uygulanabilirliğine karşın İslâm'da din ile politika arasında bir ayrımın olmadığından İslâm'ın demokrasiyle uyumsuzluğu tartışma konusu edilmektedir. Müslümanların yeni düşünceler ve din ile inanç farklılıkları karşısındaki tutucu tavırları bu uyumsuzlukla ilişkilendirilmektedir. Bu düşünce çerçevesinde M. Faour, Müslüman despotların, ulemanın ve bazı İslâmi radikal akımların etkisiyle Batı'da yaygın olarak İslâm'ın demokrasi ile

⁴³ Bkz. Yahya Sadowski, "New Orientalism and the Democracy Debate", *Political Islam*, ed. J. Beinin, J. Storke (Berkeley: University of California Press, 1997), s.35.

⁴⁴ Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East* (New York: The Free Press, 1965), s. 405.

zıtlık içinde olduğu düşüncesini dile getirilerek bu olumsuzluğun şûra kurumu ile giderilmesi gereğinden söz etmektedir.⁴⁵

Reform benzeştirmelerine dönük reddiyeci yaklaşımı savunanlar, bağlamsal farklılığın yanı sıra İslâm reformu tartışmalarının temelinde İslâm'ın demokrasiye uygunluğuna ilişkin bu paradoksunun da yer aldığını tespit etmiştir. Nitekim her dönem farklılaşmakla birlikte son dönemlerde demokrasi temelinde bir uyum çabası olarak yorumlanan İslâmi reform taleplerinin, tıpkı Protestan reformu gibi bir din-devlet ayrımını önerdiği ve dinin apolitize edilmesini savunduğu görülmektedir. Dolayısıyla, yukarıda işaret edilen RAND raporunu da dikkate aldığımızda, İslâmi reform projeleri ile Batı demokratik sistemi içinde İslâm'ın apolitizasyonu süreci arasında göz ardı edilemeyen bir ilişki kurulduğu görülmektedir. Nitekim İslâm toplumlarındaki kutsal ile politikalar arasındaki etkileşimi eleştirenler, bu durumu Müslüman toplumların ekonomik geri kalmışlığının da sebebi olarak görmektedir. Bu sorunun çözümü için Weberyen bağlamında kapitalist ekonomik sisteme dikkat çekilmektedir. Kapitalist ekonomi sisteminin gelişme fırsatını Protestan toplumlar içinde bulduğuna ve varlığı demokrasi için hem bir etken hem de zorunlu bir koşul olan şehirli sınıfını yarattığına vurgu yapılmaktadır. Kapitalist ekonominin yanı sıra bireysellik de Müslümanların sorunlarına gösterilen çareler arasındadır. Protestanlığın bireysel sorumluluk üstünde ısrar edişi, bu ülkelerde demokratik değerlerin ortaya çıkışına yardım ettiği ve şehirliyle monarşiyi saklamak isteyen tahtın arasını açtığı, demokrasinin tutucu tabakalarda kabulünü sağladığı düşünülmektedir.⁴⁶ Dolayısıyla bu yaklaşıma göre, yaygın olarak Protestan nüfusun yoğun olduğu bölgelerde kilise ve devletin ayrımı daha etkin bir şekilde başarılmaktadır.⁴⁷

⁴⁵ Muhammad Faour, *The Arab World After Desert Storm* (Washington: United States of Peace Press, 2005), s. 50.

⁴⁶ S. Martin Lipset, *Siyasal İnsan*, çev. M. Tunçay (Ankara: Teori Yayınları, 1986), s. 54.

⁴⁷ Yakın zamanlara kadar Latin Amerika'daki otoriteryanizm ve otoriter eğilimler Katolisizm ile açıklanmış ve bu eğilimlerden İberyen kültürü sorumlu tutulmuştur. Fakat Brezilya ve Arjantin gibi Latin Amerika ülkelerindeki veya diğer bölgelerdeki başarılı demokratik süreçlerin tecrübe edilmesi, bu kültüralist ta-

Sosyolojik ve benzeştirici yaklaşım, çoğulcu hermenötiği salık veren RAND raporu verileriyle birleştirildiğinde, Batı'daki İslâm reformu beklentilerinin, reddiyeci yaklaşımı savunanların vurguladığı gibi politik gerekçelerle yakın ilişkisini görmek zor değildir. Dolayısıyla iki dinsel gelenek arasındaki metodolojik ve teolojik farklılık dikkate alındığında, her türlü kıyaslayıcı yaklaşıma yönelik şüphelerin artması doğaldır. İslâm ve demokrasi uyumu hakkında süre giden tartışmalar bir yana, Protestan tecrübe bağlamında tasarlanan İslâm reformu projesini “güvenilmez reform” olarak tanımlayan A. El-Affendi, “İslâmi reform”un Müslümanların istikrarlı ve mutabakata dayanan politik kurumlar tesis etmelerinde ne zorunlu ne de yeterli olduğunu dile getirmektedir. Bu düşünceye göre reformasyon, öncelikle arzu edilebilen bir durum olmalıdır ve bu Müslümanların karar vereceği bir husustur. Politik uygunluk adına kısa süre içinde bakış açısını değiştirmek, daha önce Hıristiyan reformunda olduğu gibi, korkunç bölünmelere ve şiddete yol açabilecek ve hatta başarı ihtimali olmayan bir süreçtir.⁴⁸ El-Affendi'nin Batılı perspektiften hazırlanıp Hıristiyan tecrübe bağlamında tasarlanan İslâm reformu projelerinin temelinde politik gerekçelerin bulunduğu dikkat çekerek İslâm reformu tartışmalarını, İslâm'ın Batılı değerlerle uyum çabası olduğu kanaatiyle ele

---

nımlamaların geçerliliğini azaltmıştır. Benzer şekilde Konfüçyanizm de Japonya'daki demokrasi karşısında Çin'deki otoriteryanizm bağlamında suçlanmıştır. Ancak şimdilerde, uzak Asya ülkelerindeki ekonomik başarılar “Konfüçyan çalışma ahlâkı”na bağlanmaktadır. Neo-oryantalist yaklaşıma göre, toplumları açıklamada kültürel yönler hâlen etkisini korumaktadır; ancak toplumların kendi içlerindeki yapısal görünüşleri de bu toplumların tanımlanmasında önemi artan bir etkiyi içermektedir. Bu çerçevede, İslâm'ın da diğer dinler gibi çevresiyle sürekli bir etkileşim içinde olmasını içeren dinamik bir güce sahip olduğu ifade edilmektedir. Böylece, 1970'lerden itibaren başladığı dile getirilen İslâmi yenilenme hareketlerinin de dış politikardan etkilenerek iç politikalarında yapısal değişiklikler içine girdikleri vurgulanmaktadır. Bu bağlamda fundamentalist İslâmcılar ile daha pragmatik İslâmi gruplar arasında, politik düzenlemeye ilişkin hedef, amaç, metot ve strateji açısından büyük farklılık olduğu, fakat pragmatik İslâmcı grupların kendi dışlarında var olan ve değişen dış çevreye olumlu bir cevap verme sorumluluğunda olduğuna işaret edilmektedir. Bkz. Ali Reza Abootalebi, *Islam and Democracy* (New York: Garland Publishing, 2000), s. 66.

⁴⁸ Abdelwahab El-Affendi, “The Elusive Reformation”, *Journal of Democracy*, 14:2 (2003), s. 38.

almaktadır. Reform projelerini politik bağlamda değerlendirdiğinden İslâm ve demokrasi ilişkilendirmesinde oldukça şüpheli bir tavır içinde görünen El-Affendi, bu projelerin tam aksine demokrasiye karşı İslâmi alternatifler olarak sadece şûrayı değil hilafet modelini de sunmaktadır.⁴⁹ İslâm ile demokrasi uyumu sorununa indirgenen İslâm reformu tartışmalarında reddiyeci yaklaşımın “İslâm devleti” teorisini içeren İslâmi alternatiflerin dile getirmesi, Batılı çevreler için yeniden başa dönmekten başka bir anlamı ifade etmemektedir.

Reform Modeli Olarak Protestan Tecrübe

İslâm reformuna dair tarihsel süreç perspektifli sosyolojik benzeştirici yaklaşım, kutsal metnin otoriterliği bağlamında çoğulcu hermenötik yaklaşım ve din-devlet ilişkisine dair tartışmayla uza-yıp giden reddiyeci yaklaşımdan her birinin gerçekte Hıristiyan Reformasyonun farklı boyutlarıyla ilişkilendirildiği görülmektedir. Protestan teolojinin sadece bu boyutlarına yönelik bir göz atış bile bu yaklaşımların tutarlılık veya handikaplarına işaret edici bir etki sağlayacaktır.

Protestan reformasyonu Hıristiyanlık tarihinde geçmişi 14. yüzyıla uzayan Katolisizm karşıtı bir dini eleştiri mirasına sahiptir. Luther’in reformcu söylemleri toplumsal zemini önemli ölçüde hazırlanmış uygun bir havzada gelişmiştir. Reform, Rönesans’ın din dışı akli öne çıkarıcı etkisinin yanı sıra dini açıdan asli kaynaklara dönüşü savunan bir hümanizm geleneğinden bağımsız düşünülemez. Coğrafi keşifler, matbaa faktörü ve kilisenin düzenlemelerini gittikçe aşan ekonomik gelişmeler, Roma Katolik Kilisesi’nin evrensel bağlayıcılığını önemli ölçüde sorun haline getirmişti. Reformun işte böylesi uygun bir sürecin adeta ortak unsuru olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Burada Luther’in dini otorite karşısında siyasi idareyi kutsayan teolojisi de dikkate alınmalıdır. “İki krallık doktrini” olarak tanımlanan bu yaklaşım, kilise kadar devletin de Tanrı’nın insanları yönetme görevine ilişkin ilahi misyonu yüklen-

---

⁴⁹ Abdelwahab El-Affendi, “Democracy and Its (Muslim) Critics: An Islamic Alternative to Democracy?” *Islamic Democratic Discourse*, ed. M. A. Muqtedar Khan (New York: Rowman&Littlefield, 2006), ss. 232-37.

diğini içermektedir. Böylece Protestan reform öğretilerinin Avrupa'nın pek çok siyasal erki tarafından kabullenilmesinin yolu açılmıştır. Nitekim henüz reformun ilk asrında bazı ülkeler reform teolojisini resmi din olarak benimsemiştir. Elbette reform öğretilerine yönelik bu ilginin altında seküler idarenin kutsanması, Latin Katolisizm'e karşı milli duyguların uyandırılması ve papalıktan bağımsızlaştırılan ekonomik kazanımlar gibi din dışı unsurların etkisi gözden kaçmamaktadır. Dolayısıyla Protestan reformunun sadece dini alanı düzenleyen bir girişim olmadığı, bunun dışında işleri kolaylaştırıcı politik düzenlemeler sağladığı fark edilmektedir. Benzeştirici yaklaşım taraftarlarının savunduğu gibi, Protestan reformunun, tarihsel seyir içinde ortaya çıkmış müstakil bir eğilim olduğu söylenemez.

Kutsal metnin otoritesi ve yorum meselesi de her iki dini gelenek arasında kıyaslama yapmanın zor olduğu bir görünümü ifade etmektedir. Katolik Kilisesi, Kitab-ı Mukaddes'i kendi kurumsal yapısı içinde yorumlamakta; kutsal metni, kilise olarak kendisinin koruduğunu ve bu nedenle bireylerin kutsal metne sadece kilise aracılığıyla ulaşması gerektiğini savunmaktadır.⁵⁰ Reformistler ise Katolik Kilisesi'nin Hıristiyanlar ile kutsal metin arasında bir engel oluşturduğunu düşünmekte ve bireylerin kutsal metinden uzaklaştırılmasına karşı koymaktadır.⁵¹ Buna bağlı olarak Katolik Kilisesi ve papalığı kutsal metni Hıristiyanların okuma ve anlamalarına engel olmak, bu metni yorum hakkının sadece kendi yetkilerinde bulunduğunu savunmak ve bütün bunlara rağmen onları kutsal metinden bir şey öğrenmemiş olmakla suçlamaktadır. Bütün bu gerekçeler nedeniyle reformcular, yeniden kutsal metin merkezli bir Hıristiyanlık tanımı yapmaya girişmiş ve papalığın otoritesini reddederek Hıristiyanlık için yegâne dinsel

⁵⁰ Esasen bu dönemde Kutsal Metin sadece bazı teoloji öğrencilerinin Kilise'nin özel kütüphanelerinde ulaşabildikleri ve Latince'nin zor bir versiyonu olan Vulgata formundadır. Böylesi bir metni Reformasyon dönemindeki Hıristiyanların okuyup anlamaları ve hatta yorumlamaları bir yana bu metne ulaşmaları bile neredeyse imkânsızdır.

⁵¹ Bernhard Lohse, *Martin Luther's Theology: Its Historical and Systematic Development*, tr. and ed. Roy A. Harrisville (Minneapolis: Fortress Press, 1999), s. 188.

otoritenin kutsal metin olduğunu savunmuştur. Ancak buradaki hedef, kutsal metnin sınırsızca yorumlanmasından çok dini kurtuluşun kilisenin ihdas ettiği uygulamalarla değil sadece iman aracılığıyla gerçekleşeceği ilkesinin öne çıkarılmasıdır. Kitab-ı Mukaddes tercüme ve yorumları ancak bu metin içinde öykülenen Mesih'in misyonunun keşfidir ki bu husus, benzeştirici yaklaşımın varsaydığı gibi, çok farklı perspektiflere konu olacak şekilde kapsamlı bir yorum konusu da değildir. Nitekim reform teolojisine göre bütün Hıristiyan kutsal metinleri insanlara Mesih'i gösterir ve onlara Mesih'ten başka bir şey anlatmadığı gibi kutsal metinden Mesih çıkarıldığında geriye bir şey kalmayacaktır.⁵²

Reddiyeci yaklaşımın son tahlilde İslâm ve modern değerler arasındaki uzlaşmazlığa dayandırdığı tespitleri yönünden bakıldığında, Protestanlığın demokrasiyle ilişkisinin İslâm'a atfedilen tanımlardan daha sorunlu olduğu söylenebilir. Protestan öncülerin öğretilerine göre politik idareciler kötü ya da beceriksiz olsa dahi yapılan idare işi her zaman meşrudur.⁵³ Bu anlayışa göre, herhangi özel bir idare tarzı diğerlerinin karşısında daha meşru değildir. Bu söylem Lutheran düşüncede "krallıklar, demokrasi ve diktatörlükler de dâhil olmak üzere bütün idari sistemlerin tanrısal amaçları yerine getirme imkânına sahip olabileceği" şeklinde tanımlanmaktadır.⁵⁴ Bu anlayışın temelinde Protestan reformcuların toplumları "yönetilmesi" gereken birer grup olarak gördüğü gerçeği yer almaktadır ve bu durum Batı'da köklü monarşilerin doğmasına sebep olmuştur. Buna bağlı olarak Batı'da demokrasi ve sivil örgütlenmelerin gelişimi açısından Protestanlığın siyasi otoriteye karşı pasif itaatsizlik ya da sadık muhalefet gibi ilkeleri önemli bir engeli oluşturduğundan çağdaşı olan Katoliklere göre siyaseten daha

---

⁵² Luther, "The Bondage of the Will, 1525", *Career of the Reformer III, Luther's Works*, c. 33, s. 26.

⁵³ Martin Luther, "Temporal Authority: To What Extent it Should Be Obeyed, 1523", *The Christian Society, II, Luther's Works*, c. 45, s. 120.

⁵⁴ Mary Jane Haemig, "The Confessional Basis of Lutheran Thinking on Church-State Issues", *The Church and State: Lutheran Perspectives*, ed. J. R. Stumme and R. W. Tuttle (Minneapolis: Fortress Press, 2003), s. 7.

otoriteryen olduğu göz ardı edilmektedir.⁵⁵ Kalvinci gelenekte de demokrasi adına durum çok farklı değildir. Kalvinizm farklı egemenlik alanlarına dikkat çekmekte ve farklı görev ve sorumluluk alanlarıyla birlikte insan yaşamının her veçhesinin kendine has otoritelerinin olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim toplumda pek çok egemenlik alanları vardır ve egemen olan sadece devlet değildir. Yaşamın diğer alanlarına ait otoriteler de devletten türemez; bu otoritelerin kaynağı da Tanrı'dır. Dolayısıyla devlet, yaşamın diğer fonksiyonlarına ait otorite alanlarını çığneyemez. Kilise, aile, eğitim ve iş ortamı kendine has egemenlik alanlarıdır ve devlet bu egemenlik alanlarını tanımalı ve saygılı olmalıdır. Bu teolojik görüşleri çerçevesinde John Calvin'in (1509-1564) kilise-devlet ayrımının çok uzağında kalarak devleti kiliseye tâbi tutarak tesis ettiği teokratik devlet oluşumu tarihsel bir tecrübedir.⁵⁶ Protestan teoloji çerçevesinde tasarlanan iki idare tarzının, yani kralın aynı zamanda dini lider olduğu Lutherci monarşinin ve devletin kiliseye tâbi olduğu Kalvinci teokrasinin modern demokratik uygulamalara referans alnamayacağı aşikârdır.

Sonuç

Batı düşünce sistemi içinde yer alan ve genellikle Müslüman kökenli düşünürlerin perspektifleri çerçevesinde tanımlamaya çalıştığımız İslâm reformu söylemlerine ilişkin paradigmaları artırmak mümkündür. Burada ele alındığı haliyle sosyolojik benzeştirici yaklaşımda, Batı Hıristiyanlık tarihinin insanlığın ortak tarihi gibi görülerek bütün dinsel geleneklerin aynı dinî tarih seyrini izleyeceği öngörülüp İslâm'ın da Protestanlık tecrübesinde olduğu gibi moderniteye karşı direnemeyerek adeta "Protestanlaşacağı" tahmin edilmektedir. Sosyolojik ve tarihsel açıdan benzeştirici yaklaşımın İslâm reformunu "mukadder" bir gelişme gibi sunmakla

⁵⁵ Jeremy Waldron, "Democracy and Conflict", *Islam and the Challenge of Democracy* / Khalid Abou El Fadl, ed. J. Cohen, D. Chasman (Princeton: Princeton University, 2004), s. 58.

⁵⁶ William J. Bouwsma, *John Calvin: A Sixteen Century Portrait* (Oxford: Oxford University Press, 1988), s. 220.

birlikte küreselleşme, göçler ve entegrasyon projeleri bağlamında oldukça politik gerekçelerle anlamlandırıldığı görülmektedir.

Batı'nın temel değerlerinden sayılan demokrasi, insan hakları ve liberal ekonomi gibi kuramların Müslüman zihinlerinde de kutsanmasının sağlanmasında İslâm'ın kutsal metnine dönük çoğulcu hermenötik yaklaşımın önemli bir açılım sunduğu görülmektedir. İslâm'ın Batı politikaları nezdinde sosyolojik dönüşümlerinin sağlanması ve çoğulcu hermenötik yaklaşımla bu dönüşüme dinî meşruiyet kazandırılması İslâm reformu söylemlerine karşı eleştirel bir yaklaşımı ortaya çıkarmıştır. Reddiyeci ve bağlamsal farklılaştırıcı yaklaşım, her ne kadar reformasyonlar arasında tarihsel ve doktrinel farklılığa dikkat çekse de esasen İslâmi reform söylemlerinin Batı politikaları nezdinde sosyal ve siyasal dönüştürme projelerine konu olmasına karşı reddiyeci bir tavır yansıtmaktadır. İslâm'ın temel Batı değerleriyle, özellikle demokrasi ile uyumu tartışmaları bu reddiyeci ve bağlamsal farklılaştırıcı yaklaşımın eleştiri noktasını ifade etmektedir. Bu nedenle, Batı kaynaklı İslâm reformu söylemlerini neredeyse tamamen politik arka planıyla okuyan bu reddiyeci yaklaşım, İslâm'ın politik boyutuna yoğun olarak vurgu yapmakta ve "İslâm devleti" kuramını canlı tutmaya çalışmaktadır. Ancak İslâm reformu tartışmalarında savunulan "İslâm devleti" kuramı, Batı projesi olarak tasarlanan İslâm reformu beklentilerini yeniden ateşlese de bir kısır döngüyü ifade etmektedir. Bu görünümüyle İslâm reformu sosyolojik ve ideolojik bir projenin konusu olduğu sürece çok spekülâtif ve sonu gelmeyen arızı tartışmalar durumuna geleceği söylenebilir.

İslâm reformu söylemleri ile ilişkilendirildiğinde Protestanlık tecrübesi, modernitenin temel öncülü olarak sunulmaktadır. Hâlbuki yukarıda değindiğimiz gibi, fundamentalizm, antisemitizm ve despotizm gibi Batı'nın sakıncalı gördüğü pek çok eğilime teolojik temel sağlayan Protestanlığın tarihsel tecrübesinin de moderniteyle uyumu sorgulanmaya açıktır. Esasen Batı'nın mevcut görünümünün temelinde ana hatlarıyla Rönesans, hümanizm, reform ve Aydınlanma gibi tecrübelerden müteşekkil bir geleneğin

olduğu bilinmektedir. Batı'nın bu görünümü içinde reform süreci bu tecrübelerden sadece birisidir ve modernite açısından uygulanabilir olması için mutlaka sözü edilen diğer tecrübelerle tesviye edilmesi gerekmiştir. Bu tespit, Protestanlık modeli üzerinden yürütülen İslâm reformu söylemlerinin daha çok Batı'ya has politik ve ideolojik projelerin ürünü olduğuna dair şüpheleri güçlendirmektedir.

Reformation and Classifications of Islamic Reform

Citation/©: Olgun, Hakan, (2008). Reformation and Classifications of Islamic Reform, *Milel ve Nihal*, 5 (2), 9-41.

Abstract: "Islamic reform" has been discussing for a long time in the West. In these discussions, Islamic reform has been usually connected with Protestant reformation. It seems that in context of comparative analyses between religious reform tendencies, Islamic reform discourses has come into prominence in three styles –sociological and assimilative, plural hermeneutical, and refusal and contextual differentiae approaches in the last decades. While sociological approach expects Islamic enlightenment just like in the history of Christianity of this century, plural hermeneutical approach prepared the theological possibility of Islamic reformation based on the holy text (Quran). Refusal approach opposes these two trends in the respect of impossibility to compare Islamic reformation with Christian religious experience, moreover it claims that these two approaches essentially bases on political concerns.

Key Words: Islamic reformation, Reformation, Protestantism.
